

planinu, kad su nazad deset, devet godina gradili cestu od Bilog-Briga u Livno.

Od Čitlika drugi je put išao k Hrvatcima preko Zrnca uz Potravlje, iz pod Potravske crkve na Otišić k Vrlici, il gradu nad vrielo Cetine.

Od Grla kričao je jedan put niz Prugovo, kroz Gizdovac na Muć pak odavle niz Vrbu i Petrovopolje u *Prominu*.

Od *Promine* vodio je put preko Kistanja k Ostrvici.

Na Sitnom, u Zagorju srieta se tragova putu, što je vodio k *Danilu*. S Danila vidi se znakova putu, što je išao na Kraljice, a odavle vjerojatno niz Konjevrate na Krku rieku (preko onih podvodnih stupova, što se vidjaju izpred skradinskog Buka) u Skradin, a možda i preko Mirlovića k Promini.

Ove naercene tragove, il u živcu kamenu zaparanih žliba, il zidjanih i nasutih cesta, u koliko jih sam opazio nisam, navodim po izvješću pošt. prof. Šalinovića.

A. K. Matas.

Topusko (Ad fines).

(Konac.)

Najstariji spomenik iz srednjega doba, koj nam spominje ovo mjesto, jest listina ugar.-hrv. kralja Andrije II. od g. 1211. Tom listinom Andrija II. uz primjer svojih predšastnika a na izpunjenje svoga zavjeta „*monasterium ad honorem beate dei genitricis Marie in loco, qui dicitur Toplica, duximus construendum, fratribusque Clarevallisensis domus, ordinis Cisterciensis, in eodem loco deo iugiter servituris, monasterium ipsum cum omnibus possessionibus et libertatibus, quibus ipsum dotavimus, hereditario jure contulimus possidendum. Dedimus autem eidem monasterio in dotem, totum videlicet comitatum de Gorra cum omnibus pertinentiis suis preter pertinentias Templariorum in eodem comitatu contentas, et preter sex generationes cum tenementis earum, quas ad iurisdictionem nolumus pertinere. Statuimus ergo, quod memorata ecclesia beate Marie de Toplica omnia iura predicta comitatus de Garra, alia ab his, que paulo ante excepimus, libere et integre perpetuoque possideat sub eius libertatis integritatisque tenore, quo duces Slavonie seu comites de Gorra eadem antea possederunt*“. Veli dalje o toj darovnici: *que facta fuit regni nostri anno secundo*, dakle g. 1206—7. za prvi put; te nabraja potanko prava i zemljišta tomu redu dopitana, a na prvom mjestu *Toplica cum metis suis*, koju na-

življe *forum Toplice*, i hoće, *quod hoc monasterium nostrum de Toplica regale sit, immune et liberum, et a iurisdictione cuiuslibet iudicis preter regis exemptum*; da uživa sve, što i drugi kraljevski manastiri; da pače da glede plaćenja daća i po Ugarskih priedjelih bude mu ona ista sloboda, *qua Agriensis et Pelisiensis ecclesie ex regali dono utuntur*. Isti kralj Andrija u drugoj povelji od g. 1213. izpovjedajući, da, akoprem osobito ljubi *omnia Cysterciensis ordinis monasteria, que olim bone memorie patres nostri reges Hungarie construxerunt . . . monasterio tamen de Toplica, quod de proprio nostro fundavimus* regni nostri anno primo *ampliori dilectionis prerogativa tenemur*; toga radi iznova mu potvrđuje na molbu njegova opata Teobalda imanja i slobode, kojimi ga jednom obdario.

Iz ovoga razaznajemo, da Toplica bjaše već od prije znatno trgovačko mjesto; da je pripadala gorskoj županiji, a ova posebnomu dobru hrv.-slav.-dalm. vojvoda; da je kralj Andrija još prve godine (1205—6) svoga kraljevanja oduzeo dobru vojvodu Toplicu sa razpoloživim dielom gorske županije, i u dar dopitao Cistersitom manastira u *Clairvoux* départementa *Aubé* u Šampanji, te dao nalog, da se manastir sa crkvom u Toplici za njih podigne; da je pako druge godine svoga vladanja istim Cistersitom o tom izručio darovnicu, koju jim g. 1211. i g. 1213. iznova potvrdi i razširi. Sasvim je istini podobno, da su Cistersite, primivši u svoje ruke Andrijevar dar, o tom nastojali sami, da se čim prije podigne i dogotovi manastir i crkva, te da su i dotične radnje sami vodili, i po svom ukusu priredili i dogotovili. To gradjenje imalo se je obaviti od g. 1206. do 1211., pošto iz povelje Andrijine od ove godine izilazilo bi, da manastir i crkva bjahu tada već gotovi.

Manastir i crkva Toplička napominju se zatim u poveljah ugar.-hrv. kraljeva, kojimi su ovi u naprieda potvrđivali i pomnožavali prava i slobode Andrijine darovnice za istu crkvu, naime Bele IV. od g. 1225. (*Tkalčić. Mon. I. 55*), Stjepana V. (*l. c. 208*), Ladislava IV. od 22. rujna 1281. (*l. c. 208*), Andrije III. od 26. veljače 1296. (*l. c. 237*), Karla I. od 30. prosinca 1322. (*Liber privil.*) i Ljudevita I. od 25. prosinca 1359. (*l. c.*); a ostaje nam sjaset drugih listina iz XIII—XV. stoljeća mal ne za svaku godinu, navlastito u rukopisu nadbiskupsk. arkiva u Zagrebu pod naslovom „*Incipit tenor privilegiorum monasterii B. V. Marie de Toplica*, koje i manastir i crkvu topličku isto onako spominju. Iztaknut nam je iz nekotjih samo najvažnije izreke, koje se poblizje njih tiču. Bela IV.

u povelji od g. 1225. veli: *ecclesiam gloriose virginis Marie de Topulcha Cysterciensis ordinis, quam pius pater rex Andreas fundavit, speciali affectu diligere proponentes etc.* U listini zagreb. kaptola od 1. lipnja 1301., kojom isti svjedoči, da je hrv. ban Stjepan darovao oltaru sv. Križa u manastiru t. j. u crkvi topličkoj njeku zemlju, kaže se: „*quod cum Stephanus quondam banus, filius Stephani, anime sue salubriter volens providere operibusque pietatis diem extreme provenire messionis, altarem in monasterio Toplicensi ad honorem sancte Crucis construxisset*“ (g. 1282.) etc.; a u drugoj sama bana Stjepana i sinova mu Ladislava i Stjepana od 30. svibnja 1302. iz Zrinja, veli isti ban, da je onaj dar prikazao „*ecclesie beate virginis Marie de Toplica et specialiter ad utilitatem altaris sancte crucis, quod in ipsa ecclesia construi fecimus*“ (*Liber privil.*). Napokon kralj Ljudevit I. potvrđujući crkvi topličkoj povelje Andrije II., zove ovoga kralja *dicti monasterii constructor et fundator*, i da njegove povelje istomu manastiru izdane tim radije potvrđuje: *ob spem potissime et devotionem nostram, quam ad ipsam intemeratam virginem matrem domini gloriosam, in cuius nomine benedicto dictum monasterium opere mirifico constructum extitit et fundatum, gerimus et habemus speciale.*

Ove listine kao što i mnoge druge, koje izpušćamo, potvrđuju nam dakle, da su manastir i crkva u Toplici kraljem Andrijom II. sagradjeni bili, i to, kako nam sam Ljudevit I. izrično kaže, upravo *opere mirifico*; te nam dalje spominju i oltar sv. Križa u istoj crkvi, g. 1282. po banu Stjepanu podignut.

Na čelu uprave manastira i crkve topličke biaše opat. Njekoji od ovih dolaze napomenuti u suvremenih listinah. Kukuljević u Književniku g. 1864. str. 86 navodi jih do dvadeset. Mi njegov imenik po mogućnosti izpravljamo ovako:

1. Teobaldus 1205—1217. (Tkalčić. Mon. p. 29, 32 za g. 1213).
2. Herbertus 1224.
3. Johannes 1242. (Tkal. l. c. p. 79).
4. Baudon (g. 1258. quondam abbas).
5. Matheus 1266—88. (Tkal. p. 135, 149, 150, 160, 191, 192, 197. Liber privil. za g. 1266—78.)
6. Jacobus 1285—88. (Tkal. p. 218, 221).
7. Nicolaus 1308. (Krčelić. Not. Prael. 129. Lib. privil.)
8. Martinus 1317.
9. Johannes II. 1324. (Krčelić l. c. p. 192. Hist. Eccl. Zagr. p. 26, 27, 28 za god. 1339—50.)

10. Guillermus 1350—1371., a medjutim god. 1353. Sifridus nezakonit. (Lib. privil. za g. 1350—54.)

11. Guido 1362—65. (Lib. privil. za g. 1364.)

12. Johannes III. 1424. (Thomas episcopus Srebernicensis commendatarius abbatiæ 1448—9.)

13. Barnabas 1454.

14. Georgius 1476—91.

15. Thomas 1492—97.

Koje li se je godine Tomas prestavio, i jeli on upravo, kako neki pišu, zadnjim opatom iz Cistersitskoga reda u Toplici bio, u pomanjkanju ondašnjih spomenika to se opredjeliti neda. Kukuljević (l. c. p. 86) veli, da je papa Aleksander g. 1501. potvrdio topličkim opatom njihova prava, a g. 1507. da se je ista opatija pred zagrebačkim kaptolom nagodila s njekojimi plemići plemena Kresića.

Koncem XV. i početkom XVI. stoljeća turska napadanja u one strane zarediše sve češće i opasnije. Toplički Cistersite videći, da su jim dobra, otimačinom samog domaćeg vlasteljstva već dosta osakaćena, sve naokolo i neprestano kroz to poharana i porušena, zdvojeći i o samu životu, izbjegnu u svoje manastire u Kranjskoj¹. Nezna se ni to pravo, komu po njihovom odlazku prvo padne u ruke Toplica; no vjerojatno je, da ju je ondašnji ban u ime kraljevo k sebi privukao. Valjda od bana primi ju po kraljevom nalogu Andrija Tuškanić kninski biskup, koj se u listinah g. 1523—29. spominje kao topuski opat, dapače list kralja Ferdinanda od 17. ožujka 1530. na istoga Andriju nosi naslov „*episcopo Tiniensi ac abbati de Toppolczka*“²; a sam Andrija piše višeput Ferdin. vodji Kocjaneru i. god. 1530. in *Topozka* (Krčelić. *Not. Prael. p. 337, 339, 340*). Ferdinand g. 1530. darova topusku opatiju privremeno bivšemu jajačkomu banu Petru Kegleviću, te u Petrovo ime zapovjedaše ondje sliedeće g. 1531. Jerko Horvat kao *gubernator abbatiæ de Thopozka* (Krčelić. l. c. 352). Malo zatim Keglević dobi istu opatiju od kralja za svoga sina Franja uz uvjet, da se ovaj svećeničkomu stališu po-

¹ I u Zagrebu Cistersite imali su svoju crkvu S. Marije s manastirom na Opatovini. God. 1476. radi bolje utvrde grada taj manastir bi srušen, te Cistersite odoše u Kranjsku. Kralj Matija darova njihovu crkvu zagreb. kaptolu (Krčelić. *Hist. Eccl. Zagr. 187—8.*).

² Ovakav naziv za prvi put nalazimo u „*popisu župa zagrebačke biskupije*“ od g. 1501. (*Starine IV. 201*). Krčelić (l. c. p. 231) piše: „*Patribus autem inde recedentibus, de Topuzska appellari incepit*“.

sveti. God. 1557. umrie Franjo, te kralj Ferdinand iste godine ili početkom sljedeće podjeli ju biskupu zagrebačkomu Matiji Burmanu za se i za nasljednike¹. Ali biskup neuloži dosta brige, da ju od Turaka obrani². God. 1561. opatija topuska stajaše pusta i djelomice razorena³. God. 1574. po zaključku hrvatskoga sabora imala se popraviti, ali zagrebački biskupi sve dalje nemarili izpuniti dužnosti, na koje se bjahu obvezali, da će se naime skrbiti za njezinu obranu; te Turci, toga radi sve smjeliji u haranju one okolice, napokon g. 1593. osvojiše i sam grad, oplieniše i većom stranom razvališe⁴, a u tom nasrtaju budu u mnogom porušeni i manastir i crkva⁵.

¹ Opatija topuska osta u vlasti zagr. biskupa do g. 1784., kad im bi silom oteta i sa granicom spojena. Stopr. g. 1802. dobiše primjernu odštetu u Banatu.

² Krčelić. Hist. Eccl. Zagr. 233 piše za g. 1557., da su Turci iznenada napali i predobili Kostajnicu „*et paulo post regionem omnem, que inter Vunnam et Colapim fluvios sita est, devastant, spoliant ac in necdum reparatam solitudinem redigunt. Hac sane occasione tot castra totve arces desolatae etiam nunc squallent, uti Komogovina, Vinodol S. Clementis, Hrasztovina, Pecskij, Gorre, Gradecz etc.*“

³ Kukuljević l. c. 92. po „*Hofkriegsraths-Canzlei Arkiv. Prot. Hung. Januar fol. 4. Nr. 20*“.

⁴ Po Kukuljeviću (l. c.), ali po Hammeru to se prvi put dogodilo g. 1576. po Ferhat-paši. U rukopisu nadbisk. arkiva u Zagrebu „*Conscriptio totius districtus Thopuskensis*“ od g. 1763. kaže se pako: *districtus etiam Topuszkensis anno 1579. per Predoievichium bassam Bosnensem vastatus totaliterque desertus.*

⁵ Osim ove opatske crkve sv. Marije bjaše onda u Topuskom još jedna druga crkva, i to župna, već od davna pod imenom sv. Nikole. Ova se spominje kao takova u popisu župa zagrebačke biskupije za g. 1334. pod naslovom „*Ecclesie autem de Gora ad preposituram spectantes sunt . . . Item ecclesia sancti Nicolai de Thoplica*“; a u sličnom popisu za god. 1501. ovako: „*Lucas sancti Nicolai de Thopozka*“ (Starine IV. 201 sqq.). U gori pomenutom rukopisu *Conscriptio etc.* navadja se ta crkva u označenju granica ondješnjih posjeda: *Item eidem infra ecclesiam sancti Nicolai, cui ex una parte Gmaina, ex altera Toplizza et pons antiquus dirutus, ex tertia Jalsik ac ex quarta collicullus et via ducens ad collem sancti Nicolai.* I danas na tom brežuljku vidi se ta ista crkvice. — God. 1761. biskup zagrebački Franjo Thauzy posla u Topusko katoličku naselbinu, da tim ukroti nemirne Vlahe ondje pribjegle g. 1688. za biskupa Aleks. J. Mikulića, postavi joj župnika, „*et capellam ibidem antehac etiam Beatissimae Virginis Mariae dicatam adinterim, donec alia uberior parochialis ecclesia errigi poterit, in Parochialem convertit et ampliavit, eandem item necessariis vasis argenteis et suppellectili providit (V. Conscriptio etc.)*. Ova crkva ležala je na trgu; ali slabo sagradjena, na kratko propadne. Sadašnja podignuta bi g. 1829. pod istim naslovom sv. Marije.

O tih razvalinah manastira i crkve topuske ostaje nam odveć malo uspomena. Najstarija nam poznata u gori pomenutom rukopisu nadbisk. arkiva *Conscriptio etc.* od g. 1763., gdje u označenju granica pojedinih posieda u Topuskom dolaze izrazi *penes ecclesiam desertam, penes ecclesiam antiquam intra certum fonticulum et agerem antiquum, ad ecclesiam antiquam Thopusskensem etc.* Krčelić (*Not. Prel. str. 483*) piše o njih: *Topuszka, ubi rudera veteris abbatialis templi sat prominentia.* M. v. Kunits u svom djelu: „*Historisch-topographische Beschreibung des Mineralbades Topusko etc.*“ (*Carlstadt 1829. str. 6*) kaže nam pako razgovietno, kada i kojim načinom ta Krčelićeva rudera sat prominentia propadoše. Piše on dakle: „*Der Ueberrest eines Denkmals aus einer viel spätern Zeit (t. j. od rimskoga) — doch alt und ehrwürdig genug — begegnet noch unsern Blicken zu Topusko. Tausend Schritte von der Badquelle entfernt, erblicken wir noch das gothische Portal einer alten grossen, nun ganz zerstörten Kirche, die nach Zusammenstellung aller erheblichen Daten unter dem ungarischen Könige Andreas um das Jahr 1222 erbaut worden war. Noch leben zu Glina und in dieser Gegend mehrere Personen, welche diese Kirche noch ganz stehend kannten, und sahen, wie das prächtige gothische Gewölbe dem Einwirken jeder Luft und Witterung preis gab, und so nach die Kirche selbst zerstört ward, deren feste Baumaterialien dann zu andern Gebäuden verwendet wurden. Auf Befehl Seiner Excellenz des Banus der Königreiche Croatien, Slavonien und Dalmatien, Ignaz Grafen Gyulay, wurde durch die eifrigste Sorgfalt des Herrn Obersten und Comandanten des ersten Banal-Grenz-Regimentes, Johann v. Nestor, das grosse prächtige Portal mehrerwähnter Kirche als ein eben so merk- als ehrwürdiges Denkmahl von der Zerstörung noch gerettet, und bis auf gegenwärtige Zeit erhalten*“. O rušenju zgradje i o sačuvanju pročelja crkve piše napokon R. Hinterberger (*Die Thermal- und Schlammhäder in Topusko. etc. Wien 1864 str. 8*), izpravljajući Kanitsa ovako: „*Die Abtei ist unter der französischen Regierung abgetragen werden, und aus dem Materiale wurden in mehreren Compagniestationen Fruchtmagazine und andere Gebäude angeführt. Das noch stehende Portale hat weiland Sr. Majestät Kaiser Franz I. bei Gelegenheit seines Allerhöchsten Besuches dieser Häder im Jahre 1818. zu erhalten befohlen (V. Fr. Dr. Sieger. Die Heilquellen von Topusko in Croatien 1845, str. 17).*

Ovi ostanci veličanstvenoga manastira i crkve topuske, akoprem maleni, sviedoče nam ipak jasno, da je ciela zgrada čisto u gotičkom slogu sagradjena bila, i to, kako dobro veli ugar.-hrv.

kralj Ljudevit I., *opere mirifico*. Ona predstavlja prvo doba ovoga sloga, naime ono vrijeme, kada je prestajao prielaz iz romanskoga u gotički slog. Kako je poznato stoprv početkom druge polovice XII. stoljeća počeli su se pomaljati prvenci novog tako zvanog gotičkog načina u gradjenju manastira i crkva, i to najprije u sjevernoj Francezkoj (oko Pariza), zatim u Englezkoj, ponješto kašnje u ranskoj dolini. Ondje u takovih radnjah počese svodne crte odstupati od čistoga polukruga, i malo po malo prikazivati se sve više šiljaste, da oslabe natisak sa strane; pošto glavno svojstvo gotičkoga sloga stoji u tom, da se svi dielovi gradje što laganije i što napetije dižu. Znanost bilježi prvence čisto gotičkoga sloga na odmaku XII. i početkom XIII. stoljeća; a uprav tada, kako smo gori vidili, bjaše podignuta i topuska zgrada od Cistersita, koji su u to doba iz sjeverne Francezke ovamo došli, te su tako sami u gradjenju onoga manastira i crkve uporabili ovamo sasvim nov a u njihovoj domovini tad usavršivajući se gotički slog. Ovo bi vjerovatno bio najstariji spomenik gotičke umjetnosti u austro-ugarskoj državi, pošto nam spisatelji, koji su njezin razvoj po mjestih sledili i pobilježili, kažu izrično, da se je tek mnogo kašnje u Austriji udomila. W. Lübke u svom djelu: „*Vorschule z. Geschichte der Kirchenbaukunst des Mittelalters*“ str. 52. o tom piše ovako: *Das in Nord-Frankreich und England der Uebergangsbau* (iz romanskog u gotički slog) *nur geringe Zeit einnimmt, und dass man dort schon in der letzten Hälfte des 12. Jahrh. gothisch baute, während man in Deutschland noch tief in Romanischen stekte; dass ferner der Rhein am ersten nachfolgte; dass die Baustyle sich am schnellsten in der Küstenländern verbreitet, während Binnenländer wie Westfalen, Mittel- und Süddeutschland so wie Oesterreich lange zurückblieben, wird demnoch Niemanden Wunder nehmen*“. Ovo presadjenje gotičkoga sloga iz sjeverne Francezke, gdje mu koljevka, neposredno ili bolje skokom u Hrvatsku još u doba, kada se isti slog stoprv naobražavao, dočim svjedoči, da i Hrvatska spada medju one zemlje, koje su prvo očutile blagi upliv toga novoga načina u gradjenju hramova, moglo je dakako prouzročiti, da se u našoj zgradi sačuvaju i njekeji motivi u okretih, koji se, kako glasoviti u ovom stilu strukovnjak Schmidt, koj je naše nacрте topuske zgradje razgledao te jim se divio, misli, izkazuju kao neobični, a tim za nauku važniji i dragocieniji.

Prvi, koj u ovo zadnje doba ozbiljno shvati važnost ostanaka gotičke crkve u Topuskom, bi slavni junak i omiljeni vrh. upravitelj

vojne Krajine preuzv. g. Fzm. barun Mollinary. Sam njegovatelj arkeologičke znanosti, čim jih opazi, naredi ne samo da se budnije čuvaju, nego dapače i to, da se izkapanjem iztraži po mogućnosti cijeli temelj topučke crkve, te da se točan nacrt od svega, što bi se odkrilo, i što je već odprije obstojalo, načini. Ovu radnju povjeri on vieštoj ruci mjerničkoga pomoćnika Fr. Erbena, komu su pako u izkapanjih pripomagali upravitelj topuske kupelji Jakopović i zdenčar Šafranek. Prije nego se raditi započelo, vidio se je samo gornji dio pročelja do polovice glavnih vrata; ostalo do temelja ležalo je u zemlji. Osim toga virili su jedino gdjegdje ostanci glavnih zidova crkve, i ništa više. Sve ovo pako stajalo je u nepravnom četverokutu čvrstih bedena kasnije dobe, komu na uglovih ostanci tornjeva. Radilo se je od 9. srpnja do 30. kolov. 1877., popreko sa 10 radnika na dan. Izkapanjem odkrio se temelj pročelja i zvonika do njega lievo, sa stubami koje vode u crkvu; a da se uzmogne dobiti ocrta ciele crkve, odkopao se u mnogom glavni zid lievo, te i onaj naokolo svetišta, i mali komad glavnoga zida desno do pročelja. Za pročeljem u nutri pokaza se crkveni tarac, sastojeći se većinom od velikog izradjenoga tesanca iz one okolice. Ušlo se u trag na jednoj točki i temelju, kako se činilo, drugoga nutrnjega zida, koj je uzporedno imao teći sa glavnim zidom.

Ovim izkapanjem prilično se odkrio bio obseg crkve, a prednja nje strana ponajbolje; ali se tim jedva što znati moglo o nutrnjem ustroju crkve, a sasvim ništa o položaju manastira, koj je sa crkvom jedno tjelo sačinjati imao.

U tom vis. c. kr. glavno zapovjedništvo u Zagrebu kao krajiška zem. upr. oblast svojim štov. dopisom od 4. travnja 1879. br. 1065 (odiel za nastavu) dostavi ravnatelju zem. ark. muzeja Erbenove nacрте, neka bi jih iz historičkoga, arkeologičkoga a možda i graditeljskoga gledišta proučio, te istomu gl. zapovjedništvu priobćio, dali bi stvar mogla biti predmetom kakove znanstvene publikacije u Viestniku hrv. arkeol. društva. Muzealni ravnatelj prihvati se rado predložene mu zadaće, te uvierivši se namah o važnosti predočenog mu predmeta, 8. svibnja odvrati smierno vis. zapovjedništvu, da topuski spomenik ima upravo osobitu vrijednost iz gledišta histor. arkeol. i graditeljskoga; da se tim mnijenjem slaže i slavno poznati, tada u Zagrebu boraveći, bečki graditelj Schmidt, gotičkomu slogu tako viešt, da mu danas jedva ravna; ali da bi trebalo za točnije i bolje poznavanje istoga spomenika, bar u toliko,

da bi moguće bilo temeljitije o njem izreći sud, Erbenove nacрте novim izkapanjem za najmanje u njekih glavnih prazninah popuniti. Činilo mu se je potrebito, da se barem točno opredieli nutrnja razdioba hrama, i da se ustanovi položaj manastira napram crkvi, komu do sada nebijaše traga. Mollinaryev nasljednik isto slavni naš junak i omiljeni vrh. upravitelj vojne Krajine preuzviš. g. Fzm. Franjo barun Filipović svojim štovanim dopisom od 25. lipnja br. 1477 (odiel za nastavu) ne samo prihvati predlog, nego veledušno doznači i sredstva za izvedenje nuždskih radnja i za obielodanjenje nacрта. Novim izkapanjem pod upravom muzealnoga ravnatelja odkrile su se u nutri topučke crkve osim drugoga i njekoje podstupine stupova, na kojih su svodovi ležali; a tim se jasno upoznalo, da je crkva na tri broda razdieljena bila; te se dalje na prostoru lievo do crkve uz absidu odkrili i temelji crkvene spreme i manastira.

Na tab. I. nalazi se nacrt položaja ovih crkvenih razvalina u topuskom perivoju; te i izkopana čest temeljne osnove crkve i manastira.

Crkva bila je duga 50·50 metra, a široka 24·0. Od ove širine spadalo je 9·60 na veliki srednji brod, po 5·20 na pobočne pomanje, a ostalo na zid.

Pročelje kao što izvana tako i iz nutri bilo je izradjeno iz četverokutnoga isto visokoga liepo klesanoga kamena. Na pročelju iz nutri doli do vratih vide se dva krasno izradjena prozora, jedan po svakoj strani, iz kojih primale su svietlost pobočne ladje. Pročelje dizalo se u vis do preko 22·87 m., kako je sada. Uz pročelje desno ostaje još mali komad glavnoga pobočnoga zida, na kom vidi se ulomak prozorova luka. Tako i medju vratmi i prozorom na pročelju iz nutri ostaju očiti tragovi, koji uočuju, kako se svod vukao od stupa na stup.

Na tabli II. stoji narisan zagled pročelja iz preda i temeljni njegov osnov; a na tabli III. njekoji njegovi dielovi, koji se po krasnom obliku osobito iztiču.

Dalnja izkapanja na onom tlu mogla bi nam pružiti još mnogo podataka za dostatno izjasnenje ovoga veličanstvenoga hrama, koj, da nam je barem ostao u predfrancezskom stanju, kadno se jošte do krova dizao; bio bi jedan od najkrasnijih i najsajnijih bisera sredoviečne umietnosti u našoj zemlji.

S. L.